

PONTHUS, CABALEIRO DAS BÁGOAS BRANCAS

Anxo Fernández Ocampo
Universidade de Vigo

A filiación nantesa

Hai títulos de obras que veñen e van. Cando Méndez Ferrín elixiu o de *Amor de Artur*, xogando cos elementos sonoros e coa vella sintaxe doutro título francés e anónimo do século XIII, *La mort le roi Artu*, fixo que o galego participase dunha tradición evocadora, do que a forma máis coñecida e famosa segue sendo a tradución inglesa de Thomas Malory, *Le Morte Darthur*.

En 1993, a tradución francesa do texto galego retrucou coa devolución do título á forma arcaica da obra orixinal do século XIII, necesitando tan só unha vírgula para conferirlle modernidade: *L'amour, le Roi Arthur*¹.

Tamén hai lugares, países e vilas alén do mar que alimentan unha relación particular co territorio galego. No diálogo entre a literatura de expresión francesa e a nosa abundan eses casos: sen ir máis lonxe, a editorial que asumiu o compromiso de publica-la tradución francesa de *Amor de Artur* era de Nantes. Tamén era nantes Jules Verne, quen se compraceu en imaxinar un capítulo das súas novelas no fondo mariño da ría de Vigo.

Dos países veciños de Nantes parece provir, finalmente, o *roman de Ponthus et Sidoine*, que gracias á súa edición crítica (Crécy, 1997)² se difunde hoxe en sincronía entre os especialistas da materia. Trátase dunha adaptación en prosa de finais do século XIV, quizais inspirada dun *roman* en verso anterior, o *roman de Horn*³, no que a ameaza sarracena serviu para actualiza-la lembranza das incursións viquingas.

---

1. Méndez Ferrín, X. L. *L'amour, le Roi Arthur*. Nantes: Le Passeur, 1993.

2. Véxase a recensión de Plouzeau (1998).

3. Para o *Roman de Horn* anglonormando, véxase a edición de Pope (1955). Sobre a etimoloxía do nome, é reseñable a hipótese conforme o nome de *Horn*, popularizado en inglés como *King Horn*, podería provir dun erro de lectura do nome dun personaxe distinto, do que conservámo-las formas galesa (Cynhaearn), cónica (Kenhoern) ou bretona (Conhoiarn): consúltese Fleuriot (1987:134).

A obra nantesa, ademais de substituí-los mares do Norte polas augas do Atlántico que bañan as ribeiras de Galicia ata Bretaña, de Aquitania a Normandía e de Cornualles a Inglaterra, atribúe á Coruña a capitalidade do reino de Galicia, que terá de ser reconquistado das mans dos sarracenos. E é que no *roman de Ponthus* rebenta por primeira vez na literatura francesa o tema dun rei galaico⁴: nesa novela, chámase Thibor o rei galego que será morto por Brodas, fillo do sultán de Alexandría mais o fillo de Thibor refuxiárase na residencia do rei Huguel de Bretaña e da súa filla Sidoine.

A versión galega da novela vén precedida dun aparato de artigos pedindo a súa tradución e asinados por Xosé Luis Méndez Ferrín. Este autor xa chamara a atención a mediados dos oitenta sobre a existencia de Ponthus, axente de 'redención da terras asoballadas do Extremo Occidente' e pedíralle ó finado Camilo Flores⁵ a elaboración dunha edición crítica do *roman* e a súa posterior tradución. Artigos máis recentes confirman o desexo de que regrese ese rei de Galicia ó mundo contemporáneo⁶. Hoxe caeu en min a responsabilidade da tradución dun dos capítulos⁷, da que tentarei explicar algúns aspectos, comezando polos que caracterizan ó oficio de traducir textos medievais.

Algunhas características da tradución de textos medievais

A tradución interlingüística de textos medievais supón xeralmente un proceso no que a lingua e a cultura de chegada acollen os orixinais sen intermediación da cultura e da lingua modernas correspondentes.

Unha reflexión moi común consiste en que a miúdo o público lector de textos medievais traducidos non se decata de que o traductor non puido dispoñer dunha copia á que se lle podería chamar orixinal, senón que no mellor dos casos tivo que recorrer ó emprego de edicións críticas. Dado que estas últimas absorben parte do labor hermenéutico característico das etapas de descodificación do orixinal, o seu establecemento ofrece ó intérprete unha constelación de propostas, xa pesadas e calibradas. As propias edicións consisten nun esforzo de lectura e de interpretación do sentido, nunha escolla de variantes e nunha reconstrución da lingua e do estilo dun autor ou dun copista, e estas circunstancias fan que o traductor teña presente sempre a súa posición de axente na transformación dunha materia que, no caso de empregar modelos artúricos, aínda move hoxe considerables intereses editoriais.

---

4. Henrique Harguindey achegounos recentemente, coa súa gran sensibilidade polos textos do pasado, o elo esencial da liñaxe dos reis de Galicia no mundo da ficción literaria que é *O reicño de Galicia* de Victor Hugo (Laivento, Santiago de Compostela, 1998).

5. O falecemento do profesor Camilo Flores significou unha perda irreparable no ámbito da tradución dos textos románicos en galego. Entre os proxectos que a morte levou estaba a tradución das obras completas de Chrétien de Troyes.

6. *Faro de Vigo*, p. 2 do 27.02.1998 e 02.03.1998.

7. "Capítulo XI do *Roman de Ponthus*", *A Trabe de Ouro*, 35, 1998, p. 91-109.

Dicía Tixier (1996:15) que «traduire le Moyen Age et traduire au Moyen Age procèdent du même esprit»; hai de certo, en feitos como o de non considera-lo texto como un orixinal intocable, senón como unha *hipótese de traballo*, un curioso paralelismo entre o traductor e os responsables de que sigan circulando os textos “vellos”.

Ocorre logo, e principalmente no eido da tradución intralingüística moderna, que á ocasión dunha nova tradución se propoñan modificacións concretas, lecturas críticas de gran valor ó tratarse de solucións contrastadas, como dicíamos, por unha experiencia sobre o sentido do texto. Se o traductor literario cumpre xeralmente máis funcións das que é de esperar dun simple intermediario comunicativo, o traductor de textos antigos vese envolto no proceso de restauración das partes textuais perdidas. De se-lo caso, a actividade convértese nun campo privilexiado para a observación da deriva entre o orixinal, as súas variantes e as posibles traducións críticas que permitan evadi-la dependencia do copista. Trátase en todo caso dun fenómeno demasiado complexo para ser abordado neste traballo.

Unha consecuencia directa do afastamento cronolóxico é a falla de familiaridade do lector non especialista co contorno social, neste caso do século quince, coa vida material ou os costumes e valores dos protagonistas. A iso hai que engadirlle que, como ocorre con outras materias, a pontusiana xa é unha actualización de episodios históricos e de motivos literarios anteriores, como vimos ó evocar a *Horn*.

A presentación visual dun texto medieval para unha lingua moderna depende normalmente do público ó que vai dirixida. As estratexias de representación dos textos antigo e moderno nas edicións bilingües adoitan favorecer un diálogo de natureza moitas veces controvertida entre os dous textos propostos; sen embargo esta tradución é monolingüe, polo que non ofrece a posibilidade dese diálogo, limitándose a permiti-lo acceso do lector á novela, a través da tradución do capítulo XI.

Nel lemos que o traidor Guenelet convence a Huguel de casar a Sidoine co rei de Borgoña. Sen embargo ela amáñase para atrasa-la voda e manda un mensaxeiro xunto ó seu amado. Chegado a Inglaterra, o mensaxeiro revela a identidade de Ponthus, quen pide á corte inglesa axuda militar para reconquista-lo reino de Galicia. Volve para Bretaña, xusta e dá morte ó rei de Borgoña. Cando os bretóns o recoñecen, un conde inglés conta as súas fazañas na Illa. Os bretóns pídenlle ó seu rei que prometa a man de Sidoine a Ponthus. A voda celébrase, non sen que el prometa preservar-la honra de Sidoine ata que el recupere a coroa na expedición que está a preparar. Coa axuda do seu tío e dun cabaleiro cristián que simulou arrenegar da súa relixión, reconquista a Coruña e libera o país dos sarracenos.

Por outro lado, dadas as incertezas sobre o sentido orixinal de moitas zonas textuais, e tendo en conta o poder de evocación dos trazos culturais, cumpriu tomar moitas decisións tanto sintagmáticas, é dicir referentes á

coherencia semántica e formal, como paradigmáticas, ou relativas á relevancia que adquiran as distintas tonas culturais que sedimentaron nas leccións conservadas.

Decisións no eixo sintagmático

Existen zonas escuras que a edición crítica non acerta a despexar. A premura de tempo obriga ó traductor a reconstruí-lo fío da acción unicamente a partir do contexto, e a enguedellarse sen remedio nas contradicións que a edición crítica, por algunha razón sen dúbida poderosa, non puido resolver.

Este é o caso do obxecto (a *pierre*) que causa a morte do rei de Borgoña durante o torneo (XI: 660-662):

(...) et lui dit se elle savoit nul mal gré à sa lance et à la *pierre* qui l'avoit delivree de mary.

(...) *preguntoulle se non lle reprochaba o da lanza e da coeira que a librarian do marido.*

A forma galega é o colectivo *coeira*, preferida a *pedra* porque, unhas liñas máis arriba na traducción, houbo de abrir un foxo pisado de pedras para introduci-lo elemento do coio mortal. A decisión tomouse despois de verificar que a función da morte do rei por un impacto de pedra non fose un motivo literario recorrente. Se o orixinal di (XI: 514-518):

(...) le cheval, qui fu jeune et fort, l'emporte tout envers sur la croupe et se vient *ferir en une grant fosse*; et il cuida saillir oultre et il chiet si merveilleusement que le roy chaït souzb lui.

En galego queda da seguinte maneira:

(...) *o destreiro, novo e forte, levouno deitado na garupa e foi desaparecer nun foxo profundo. Quixo o cabalo saír, mais esvarou na coeira e caeu con tan mala sorte que o xinete quedou baixo del.*

As dúas hipóteses que tentan explica-la presenza da pedra son, por un lado, a que consiste en supoñer que o cabalo deu en pinzar un pelouro co casco, que bateu contra a cabeza do rei; e outra, máis elegante, segundo a cal o foxo no que caen o xinete e a súa montura era un pedregal semellante ó leito seco dun río. En calquera caso, a aparición do coio ou da coeira no relato garante a desculpa do heroe e afasta as sospeitas da súa intención criminal.

Decisións no eixo paradigmático

a) *Cando o lector para mentes.*

Valéry Larbaud (1946) dedicaba un capítulo estimulante á necesidade de repertoria-los temas arquetipais da lírica europea para a súa traducción. O galego, lingua románica periférica, é conservadora de trazos lingüísticos comúns co francés e co provenzal antigos, e son abondos os préstamos que viaxaron para Galicia, de xeito que podemos considerar que tocante a algúns xéneros existen textos literarios paralelos. Estas circunstancias invitan a constituír un depósito estilístico e fraseolóxico rico das concordancias entre as fórmulas tiradas de corpus franceses e galegoportugueses, que dote ó traductor das ferramentas necesarias para que os textos, aínda que na lingua actual, semellen como doutra época⁸. En determinados campos como o da épica, haberá que ter en conta as investigacións sobre o estilo formulario en textos paralelos como unidade de traducción. Ese achegamento contribúe a dota-lo texto de diacronía, de historicidade. Esta é sen dúbida unha opción válida que ademais xoga coa vantaxe de contribuír ó ensino e ó coñecemento das formas da nosa propia literatura medieval, ó tempo que se pode mante-la identidade do texto francés, como xa veremos por exemplo a través da conservación das grafías dos nomes propios. Así, o emprego de material formulario tirado concretamente da *Crónica troiana* permitiu precisar sentidos que pasarían desapercibidos para o lector:

En XI: 995-996, Ponthus observa a situación do campo de batalla, e apercibe a Brodas. O texto orixinal dinos: «Ponthus *regarde et aperchoit* que *c'estoit le roy qui avoit occis son pere*» Dende logo ningún traductor pode garanti-la infalibilidade das súas interpretacións, mais se por economía estivesemos a traducir algo semellante a «Ponthus mirou e viu ó rei...» estaríamos a perde-la oportunidade de restablecer un tecnicismo en forma de locución que, aínda que arcaica e opaca para o lector: «Ponthus *parou mentes* e *decatouse* da presenza do rei que matara o seu pai», ten o mérito de presentárno-la capacidade do personaxe para analizar militarmente a situación antes de atacar, e ademais produce a xusta estrañeza de quen le e consegue recoñecer unha forma do seu patrimonio lingüístico.

b) *O sistema onomástico*

Outro feixe de decisións no eixo paradigmático agarda ó traductor cando se detén a observa-lo tratamento onomástico desta novela, na que, de feito, o sistema patronímico garda unha relación directa cos topónimos. Non hai nome propio sen motivación; o grao de estrañeza ou de familiaridade no que

---

8. «(...) no sólo por lo que dicen, sino también por cómo lo dicen»; véxase Flores e García-Sabell (1995:203).

o lector é mergullado en función do seu tratamento é revelador da estratexia etnocéntrica do traductor. Por esta razón escollín comentar, dos moitos espectros posibles, cáil foi o criterio do tratamento dos nomes propios na tradución.

O comportamento xeral foi de non transpoñelos en galego, senón que se deixaron para que o público cómplice recoñecese, por exemplo, o prototipo do pérfido Ganelón en *Gueuilet*, á raíña Xenebra de princesa *Genevre*, ou en *Olivier* ó asiado Oliveiros, compañeiro de Roldán. Esta interesante proposta de lectura foi suxerida pola parte editorial, que pediu que se gardase a grafía dos nomes propios tal e como aparecen na edición de Crécy. A decisión ten como efecto invitar ó lector a recompoñer un sistema onomástico feito da amálgama da tradición artúrica (*Genevre*) e carolinxia (*Oliviers*, *Gueuilet*), xa presentes na tradición literaria galega.

Pero algunha axuda recibe o lector, en particular no seu encontro cos topónimos recoñecibles hoxe. Así, os países adoptaron a súa forma galega: *Anjou* > Anxú, *Bourgogne* > Borgoña, *Poict(ou)* > Poitú, *Touraine* > Turena; e as súas variantes onomásticas: *Guy de Bourgogne* > Guy de Borgoña.

Coa mesma intención actualizáronse as formas toponómicas aínda existentes e as súas derivadas antroponómicas, tanto francesas: *Aurroy* > Auray, *Chasteaumur* > Châteaumur, *Guieffroy de Lezignen* > Guieffroy de Lusignan, *Guion Paynel* > Guion Pesnel, *Siglé* > Sillé, *Vennes* > Vannes, coma inglesas: *Derbie* > Derby, *Hanthonne* > Southampton, *Glocestre* > Gloucester, *Richemont* > Richmond...

Un mesmo principio gobernou a tradución dos nomes das nacións correspondentes, entre os cales algún necesitou un coidado especial, como o etnónimo *Hurpois*, ó que de Crécy dá, creo que acertadamente, a equivalencia de “anxevinos”. O radical do nome vén composto por *hure* (cabeza de xabarrín) e a súa fortuna atinxiu diversamente a xeografía do occidente francés⁹. Para esta ocasión decidín non transparentalo en “anxevinos”, senón que compuxen o galego ‘herupés’ sobre *Hérupés*, forma para *Hurpois*, tirada do Cantar dos saxóns (*la chanson des Saisnes*). Así, en XI: 991-992, «Bien se menerent les Bretons et les Hurpois et Basses Marches» deu: «Ben se esforzaron os bretóns, os herupeses e os das Marcas Baixas».

Sen embargo, coa intención de mante-la estrañeza debida, e en cumprimento da regra xeral enunciada máis arriba, renunciei á naturalización excesiva que resultaría, por exemplo, na transformación de *Girart de Chastiau-gontier* nun *Xerardo de Castelgondar, de *Guillaume des Roches* en *Guillermo das Rochas ou de *Corbachain* nun *Corbachán.

---

9. *Hurpois* sobrevive hoxe en Hurepoix, rexión que corresponde aproximadamente ó departamento francés da Essonne. O mecanismo de formación dun etnónimo a través dese mesmo composto coa intención de describi-la suposta ferocidade dun pobo e a súa aparencia física activouse de novo cando no século XVII os colonizadores franceses na América do Norte decidiron chamar *huróns* (de *huron*, “persoa maleducada e groseira”), ós membros de varias tribos iroquesas.

c) Os alcumes

Unha excepción dentro do sistema dos nomes propios foron os alcumes, por distraeren a nosa atención cara a referencias culturais máis complexas. Tívoise que tomar unha decisión sobre as formas dos dous alcumes de Ponthus, que no relato asume dúas identidades distintas: nun episodio, Sidoine distánciase tanto del que este marcha secretamente para a fraga de Brocelianda, baixo o nome do *Chevalier noir aux blanches (l)armes*; noutra ocasión, será calumniado e denunciarase perante o rei de Bretaña a súa intención de deshonor-la princesa. Ponthus marcha para Inglaterra. Durante o exilio, farase chama-lo *Sourdit de Droicte Voye*. No caso do alcume de Ponthus no seu exilio inglés, o *Sourdit de Droicte Voye*, o Detraído da Vida Recta foi a forma que contemplei.

No outro caso¹⁰, fun máis circunspecto. Ponthus marcha secretamente para a fraga de Brocelianda. Aló defenderá un paso durante un ano enteiro e enfrontarase cada martes ós cabaleiros que queiran vencelo. As leccións dos manuscritos permiten unha dobre lectura da locución *Chevalier noir aux (l)armes blanches*: *larmes* (bágoas) ou *armes* (armas) son as posibles lecturas da característica principal do cabaleiro negro. A lóxica opinión de de Crécy é a de ler *armes blanches*, e non *larmes blanches*. Mais este é un dos casos nos que o traductor exerce o seu dereito sobre a expresión cultural que desexa pór de relevo. Desatendín o consello en favor dun matiz que considerei importante, e optei por entender *Chevalier noir aux larmes blanches* e non ‘cabaleiro do escudo negro e das armas brancas’, como mesmo acordarían nun contexto semellante algúns medievalistas, para quen cabaleiro *negro* podería expresarse con máis exactitude coa locución ‘cabaleiro *do escudo negro*’¹¹.

Xustificarei a escolla dicindo que primeiramente é máis seductora a idea dun cabaleiro negro das bágoas brancas, e ademais propoñendo a hipótese segundo a cal os dous termos da locución, *Chevalier noir* e *larmes blanches*, manteñen unha relación aínda visible en textos orais do noso século, como na famosa *gwerz* bretona de *Skolvan*¹².

Esta *gwerz* conta a chegada dun fillo morto xunto á súa madre. O fillo, Skolvan, vén do purgatorio montado nun cabalo mouro e vestido todo el de negro, a pedi-lo perdón da nai polos seus crimes. A nai acepta dende que el lle devolve un libriño escrito co sangue de Xesucristo, e no que faltan tres páxinas, das que unha foi derramada polas bágoas dos seus ollos. Ó atopa-lo libro, a viúva perdoa a Skolvan e este branquea, o seu cabalo tórnase branco e marcha para o paraíso.

---

10. Que non aparece publicado, por non pertencer ó capítulo XI.

11. Véxase por exemplo a entrada de “Caballero del escudo rojo” en Alvar. (1991:66-67).

12. Unha última edición dunha variante de *Skolvan* pódese consultar en Kemener (1996:92-93).

Podémonos referir a outros indicios, como o costume dos sancristáns de preto da vila de Tréguier (hoxe, por certo, irmandada con Mondoñedo) de anunciar-la morte dun veciño vestidos cun gardapó negro cosido de bágoas (La Villemarqué, 1867: 171).

En definitiva, aínda admitindo a probabilidade de que o motivo das bágoas brancas proveña dunha etimoloxía popular que se sobrepoña á lección máis veraz de 'armas brancas', ó traductor non lle faltan razóns para recompoñe-la orde dos elementos e decidir se pon a énfase na lectura popular ou cabaleiresca do motivo, sempre e cando o faga de maneira consciente.

Sen dúbida, os especialistas que hoxe comezaron a traza-lo horizonte do sistema literario en lingua galega serán indulxentes con esta iniciativa que, a pesar de parecer vir a «substituer les possibilités du présent» (Figueroa e González-Millán, 1997: 67), é sentida por quen a leva a cabo coma unha necesidade de ofrecer ó noso lector a proba da vitalidade dun referente literario que foi o espacio galego, en Francia, dende os séculos XIV e XV.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALVAR, C. 1991. *El rey Arturo y su mundo*. Madrid: Alianza Tres, 1991.
- CRÉCY, M.-C. DE. 1997. *Le roman de Ponthus et Sidoine*. Xenebra: Droz, 1997.
- FLEURIOT, L. 1987. "Lais et romans bretons", en J. Bacou e Y. Le Gallo (eds.) *Histoire littéraire et culturelle de la Bretagne*. Xenebra: Champion-Slatkine, 1987.
- FIGUEROA, A. e GONZÁLEZ-MILLÁN, X. 1997. *Communication littéraire et culture en Galice*. París e Montreal: L'Harmattan, 1997.
- FLORES, C. e GARCÍA-SABELL, T. 1995. "La traducción de textos medievales desde una perspectiva diacrónica: el ataque con espada", en F. Lafarga, A. Ribas e M. Tricás (eds.) *La traducción, metodología, historia, literatura; ámbito hispanofrancés*. Barcelona: PPU, 1995.
- KEMENER, Y.-F. 1996. *Kanaouennoù Kalon Vreizh*. Morlaix: Skol Vreizh, 1996.
- LA VILLEMARQUÉ, TH. H. de. 1867. *Barzaz Breiz, chants populaires de la Bretagne*. París: Didier et Cie (6ª edición), 1867.
- LARBAUD, V. 1946. *Sous l'invocation de Saint-Jérôme*. París: Gallimard, 1946.
- POPE, M. K. 1955. *The Romance of Horn*. Oxford: Basil Blackwell, 1955.
- POUZEAU, M. 1998. *Le roman de Ponthus et Sidoine*. Édition critique de Marie-Claude de Crécy", en *Revue des langues romanes*, 102/1, 1998. p. 205-218.
- TIXIER, R. 1996. "La distance et la souffrance : traduire, transcrire, transmettre", en *The Medieval Translator*, 5, 1996.